

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

КОНІ НЕ ВИННІ

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 образках).
- 9—11. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
- 12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників. І).
- 15—16. Руданський С., Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Девять братів і десята сестричка Галля.
- 18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Маміна-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
- 22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть І.
- 24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
- 26—27. Кміт Юрій, В затінку й на сонці оповідання.
- 28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
- 30—33а. Чайківський І., Всесвітня історія І. стар. віки (зі ілюстр.).
34. Кінлінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
- 35—36. Кінлінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Положенці, комедія в двох діях.
- 38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езоп, Байки.
- 41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
- 44—47. Раковський Ів. др., Психологія. І.
48. Андреев Л., Три оповідання.
- 49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумаки (оповідання)
52. Бернзон Б., Понад сили, драма.
- 53—56. Чайківський І., Всесвітня історія II, серед. віки.
- 57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
- 61—62. Ібзен Г., Будівничий Сольнес, драма
- 63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-соловей, поема-казка.
66. Мольєр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
- 68—72. Чайківський І., Всесвітня історія III, нововічна.
- 73—74. Николишин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
- 76—77. Геновефа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Оріся, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна, повість.
80. Кобилянська Ольга, Valse mélanco lique.
- 81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
- 85—86. Толстой Л., Живий труп, драма.
- 87—91. Барвінський О., Сподини з мого життя. І.
92. Яричевський С., Княгиня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Сон, Одарка, Чарі, Ледащина.
- 94—98. Лепкий Б., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інститутка.
- 100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок Г., Русалка.
- 106—107. Лепкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
- 108—110б. Куліш П., Чорна Рада, повість.
111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. подія.
- 112—113. Бернзон, Ан., Вступ до метафізики.
114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

КОНІ НЕ ВИННІ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Товариство „Просвіта“
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Printed in Germany

— Савка! Де мій одеколон?

Аркадій Петрович Малина вихилився у вікно і сердито кричав у спину своєму лакею, що помагав випрягати з фаетона спітнілі коні.

Стояв упрілий, в одній сорочці, розщібнутій на грудях і нетерпляче стежив, як біг Савка через подвір'я в своїй синій з галунами лівреї.

Одеколон був тут, на туалетнім столі, але Аркадій Петрович його не помітив.

— Вічно кудись засунеш!..

Він кисло буркнув, прийняв з рук Савки пляшку, скинув сорочку і почав обтирати одеколоном біле, жовтаве од старости тіло.

— Ху—у!.. Як приємно се освіжає!— Потер долонею груди, де густо сріблились тонкі волосинки, освіжив під пахами і облив холодком лисину й руки, тонкі, старече мляві, з сухими пальцями на кінці. Потому вийняв з шафи свіжу сорочку.

Властиво він був у чудеснім настрою, як завжди по розмові з мужиками свого села. Йому було приємно, що він, старий генерал, якого сусіди вважали «червоним» і

небезпечним, завжди лишався вірним собі. Як завжди, він і тепер, у сі тривожні часи, обстоював погляд, що земля має належать до тих, хто її обробляє. — «Пора нам розстатися вже з пануванням», — подумав Аркадій Петрович, защібаючи лівий манжет і, прийнявшись за правий, згадав одразу, як гула радісно сходка, коли він поясняв їй права народу на землю.

Се завжди його хвилювало і по розмові почував він бадьорість і апетит.

Заправляв саме сорочку в штани, коли рипнули двері, і на нього кинулась Мишка, любий песик, расовий фокстер'єр.

— Де ти, шельмо, була? — нагнувся до неї Аркадій Петрович. — Кажі, де ти, шельмо, була? — Він любовно лоскотав їй шию і вуха, а вона морщила носик, крутила обрубком хвоста і намагалась лизнути йому лице. — Де ти віялась, негодяща!

У вікна било полудневе проміння, і видко було, як цілим морем плили кудись ще зелені ниви, девятьсот десятин панського поля, що спускалося часом у балку, а потім здіймалося знову, як хвиля.

Аркадій Петрович поклав гребнем борозни на рідкому волоссю, розчесав вуси на кінчиках жовті, і довго любувався сухим високим чолом та благородним панським обличчям, що одбивалось в синявих водах туалетного зеркала.

Сірі очі, трохи холодні і вже пригаслі, плавали на білках серед червоних жилок, і се його турбувало: — «треба знову класти примочку»! — Збоку на носі він вгледів прищика, дістав з несесера кольдкрему, помазав й припудрив.

Їсти!

Йому хотілося їсти, як молодому двадцятилітньому хлопцю, і се його радісно хвилювало. Як все заворушиться у домі, коли почують, що він голоден! Як заахає жінка, його стара дбайлива Соня, заметушиться Савка, і всі будуть дивитись йому у рот. Він так рідко апетит має...

Але Савка не йшов з докладом.

Аркадій Петрович одсунув шухляду комоди і вийняв звідти акуратно зложену блюзу, вовняну, сіру, à la Толстой.

Приємно тремтячи освіженим тілом, просуваючи руки в рукави, він почував себе демократом, другом народу, який не має чого боятись. За той час, як він покинув своє міністерство та осівсь на селі, мужики його полюбили. А як-же! Він хрестив і вінчав, дарував спаш, уділяв ради, його кликали «татком»! Він з приємністю думав про се і разом думав, що на обід будуть сьогодні молоді печериці, які Палажка несла у ранці в приполі з горòду.

І саме тоді Савка виставив в двері дві білих у рукавичках руки і ознаймив покірно, що подали обідать.

Аркадій Петрович, широкий у своїй блюзі, як дзвін, вступив у столову.

Зараз загреміли кріселка, і схилились над ним, цілуючи руки—з одного боку Антоша, його лисіючий син, а з другого—дочка, білява Ліда, двадцятипятилітня вдовиця. Вони ще не бачились нині: Антоша недавно приїхав з фільварку, а Ліда до полудня спала.

Софія Петровна—Соня—в свіжій літній капоті, уже тримала в руці срібний ополоник. Перед нею парували борщ. Стіл був накритий на дев'ять персон.

Аркадій Петрович опустився в широке крісло на чолі столу і похляпав рукою по сусідній кріселиці.

— Мишка! Сюди!..

Фокстер'єр подивився на нього каправим оком, скочив на крісло і сів на свій обрубаний хвостик.

— Де-ж Жан? Покличте Жана...— звернувся до всіх і ні до кого зокрема Аркадій Петрович.

Але як раз одхилися двері і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у одставці, ввійшов під руку з своїм «миноносцем», як він кликав лакея.

Високий, міцний, неначе грот-мачта, погано оголений, Жан щупав грубою палкою поміст і ледве згинав коліна, застиглий і негнучкий в своїй сліпоті.

Його довго і з шумом садовили на місце, а «миноносець» став з-заду за кріслом.

— Добридень, Жане! — привітався з свого почесного місця Аркадій Петрович. — Що снилось?

Всі усміхнулись на той щоденний жарт, а Жан охоче, наче нічого не сталося, почав оповідати, встромивши більма кудись в стіну, через стіл.

— Приснився город. Не ті неестетичні коробки, що звете домами. Се була не купа бруду і сміття, не леговище нужди людської... словом, мені приснилось не те, що ви називаєте містом.

Він навіть поморщивсь.

— Я бачив прекрасний, невиданий город. Все, що люди створили в архітектурі, шедеври давні, сучасні й прийдешні, краса і вигода, храм, достойний людини... Тільки ваші нащадки...

— Жане, твій борщ прохолоне...

— Ах, вибачай, Соня... Ну, мій миноносець № 17, завяжуй серветку...

— Єсть — стрепенувсь «миноносець № 17» (по порядку лакеїв, яких Жан часто міняв). Він вже давно тримав на поготові серветку.

— Я думаю, що-о... — прихильно обізвалася Ліда, схиливши на бік біляву головку Мадони.

— Почали сіно возити, Антоша? — зацікавивсь Аркадій Петрович.

Антоша не чув. Він накладав сам своєму лягавому псу — Нептуну, що сидів на стільці поруч, кістки на тарілку і всім виднілась тільки його макушка з рідким волоссям.

Софії Петровні неприємно було дивитись, як Жан їсть неохайно, лишаючи в вусах шматки буряків, і вона повернулась до сина.

— Антоша, тебе батько питає про сіно...

— Ах, вибачай...— підняв той засмалений вид і засюсюкав:— Замість дванадцяти возять тільки десять возів. Артем обернув щось два рази та й кинув: каже, що його Ксенька напоролась ногою на залізні граблі і треба фершала кликати — бреше, звичайно... А Бондаришин ще зимою взяв гроші, а тепер крутить...

Антоша став мокрий й червоний од борщу та хазяйських турбот. На його білому лобі густо осіла роса, а очі посоловіли.

Він знав усе, що робиться на селі. Мав не менше десятка дітей од сільських дівчат, і не раз мірявся силою з найміцнішими парубками, не зважаючи на офіцерські чини.

— Усі вони такі!— сердито зітхнула Софія Петровна і погладила Таксу, що сиділа коло неї на кріслі, важко вип'явши свої руді груди, мов в камізельці.

— Ви чипляєтесь, діти мої,— благодушно обізвався Аркадій Петрович, кінчаючи борщ. — Мужик має так само свої потреби й турботи, як і ми грішні.

Він був у чудеснім настрою по сьогоднішній сходці.

— Безумовно, мені здається, що батько...

Ліда знову прихильно нагнула головку Мадони і розтягла кисло свої широкі, бліді уста.

Але Антошу се розгнівило. Вічно та Ліда! Її наспівали ліберальні студенти, як грамофонний кружок, а вона повторяє дурниці!..

— Мужик мужиком, щоб там не казали... Ти його медом, а він...

Одставний адмірал («броненосець», як він себе називав) почув небезпеку од такої розмови.

І поки Савка, зручно просуваючи руки в нитяних рукавичках, збирав тарілки од панів і собак, він почав оповідати другий свій сон.

Він був ніби на концерті. Се була музика нових поколінь, нечувані комбінації звуків, щось таке, перед чим Бах, Гайдн і Бетховен — пігмеї...

Антоші зробилось скучно. Він вже чув дядькові сні і вважав кращим зайнятись своїм Нептуном.

Одрізвав скибочку хліба і поклав псові на ніс.

— Тубо!

Нептун сидів поважно і мружив невдоволено очі.

На хвилину зробилось тихо в столовій.

— Піль!..

Тільки Ліда витягала довгу одкриту шию і прихильно схилялась в бік дядька.

Але її Мильтончик, обстрижений пудель в боа на шиї, як дама, з голим задом, дряпнув її лапою по руці, домагаючись їсти.

Вона обернулась до нього, поправила бант на собаці, такий же блакитний, як її сукня, і дала Мільтону тартінку з маслом.

Хазяйка чекала, щоб подали печеню.

— Тепер дійсність дивніша за сни! — стиснула вона плечима і подивилась кудись на стелю.

А Антоша підхопив:

— Що правда, то правда. Таке діється навкруги, що не знаєш, чим і скінчиться. Вчора, кажуть, землі барона Клейнберга мужики заорали. Вийшли з плугами на поле цілим селом і прогнали баронових орачів.

— Як! Вже забрали?

— Фюю! — свиснув Антоша. — Нема вже в барона маєтку, та й сам утік... Страх, що діється всюди, а тут ще ви, татку, з своїм лібералізмом.

— Ах, ах! — зітхнула хазяйка дому.

— Ну, нам не доведеться тікати — засміявся Аркадій Петрович. — Нас не зачеплять. Правда, Мишко, нам нічого з тобою не буде? Правда, собако? — Він лоскотав їй морду, а вона розкривала рожеву пащу, брала злегка його палець у зуби, і крутила обрубком хвоста. — Я своїх думок не маю

потреби таїти...— Він вийняв палець і тримав на одшйбі.— Ну, от. Мужики мають право на землю. Не ми обробляємо землю, а вони. Ну, от. Я і кажу се оддавна...

— Аркадій!... *Laissez donc... le domestique écoute!*...

Софія Петровна з жаху заговорила басом.

Однак се ні трохи не допомогло.

— Бо ти б, серце, вічно панувати хотіла. Доволі. Попанувала, і годі. Треба-ж і другим. Не бійсь, всеї землі не одберуть, лишать трохи і нам.. так десятин з п'ять... Я на старість за баштанника буду. Надіну широкий бриль, запущу бороду аж по пояс. Я буду садити, ти вибирати, а Антоша возити у місто... Ха-ха!...

— Він ще жартує!

Софія Петровна сердито обвела оком цілу родину і чотирьох собак, що сиділи за столі, але співчував їй тільки Антоша.

На знак протесту він налив собі чарку горілки, вихилив зразу і, одкинувшись в кріслі, заклав руки в кешені своїх офіцерських штанів.

Жан спокійно жував печеню під захистом «миноносця», Савка робив таку міну, наче його в хаті не було, а Ліда розтягнула уста і перегнулась до батька.

— Я була певна, що-о...

Але Антоша не дав їй скінчити.

— Жартувать добре в родині, а на що-ж тато проповідує се мужикам. Вони настроєні так, що що хвилини чогось чекаєш...

— Я не жартую. Пора одкинути забобони. Як хочеш їсти — працюй, моє серце. Ну, от.

Він був веселий, розвивав далі свій план, і з побільшеним апетитом накладав на тарілку цілу купу салати, не помічаючи навіть, що бідна забута Мишка, не спускаючи з нього очей, без перестанку облизує морду та крутить хвостом.

— Ліда в своїй чудесній сукенці, що так їй до лица, що ранку буде виганяти корову, а вечорами доїти, підкасавши подолок... Ха-ха!...

— Що до мене, то я...

— От і прекрасно...

Подавали солодке. Савка гремів ложечками і протягав білі у рукавичках руки між лікті панів й собачі морди. Жан посадив пляму з сметани на адміральську тужурку, і «миноносець» старанно счищав серветкою мокре. Такса Софії Петровни лизала тарілку, а Мільтончик, забувши пристойність, скавчав потиху, щоб звернути на себе увагу.

— Аркадій! тобі покласти ще крему?

— Клади, клади, та chérie, я сьогодні голоден.

Ні, таки справді він чув бадьорість по сьогоднішній сходці, де рішуче стояв за те, що народ має право на землю.

— Блажен, іже і скоти милуєть...—
одповів текстом на свої думки мовчазний
Жан і освітив більмами щетинасте обличчя.
— Миноносце! дай папіроску...

— Єсть!

— Браво, Жан, браво!..— розсміявся
Аркадій Петрович.— То-ж скоти, а то люди...

Ну, починались тексти з святого письма.
Антоша терпіти не міг їх. Він кинув в куток
кімнати зібгану хустку, а Нептун скочив
й приніс. Забавно було дивитись, як Нептун
на бігу хляпав обвислим вухом і тріпав білу
поноску під чорним холодним носом

— Нептун! ісі!..

Він обережно вийняв з рота собаці
мокру од слини хустку.

Але Нептун раптом застиг. Підняв голову
в гору і грубо два рази гавкнув. Занепо-
коїлись інші собаки, а Мишка кинулась до
дверей і, підгорнувши під себе куценський
хвостик, заллялась дзвіночком.

— Хто там? Подивись, Савка.

Савка вернувся і ознаймив, що прийшли
мужики.

— А! мужики... Клич їх сюди.

— Аркадій, може-б ти перше скінчив
обідать. Вони почекають.

Аркадій Петрович ні за що не хотів...
Він вже скінчив.

Мужики увійшли і купою стали біля
порога. Був межи ними і Бондаришин, що

гроші узяв, а не виїхав нині на панське сіно.

— А що скажете, люде?

Люди мовчки тупались на однім місці, білі, як вівці в своїх полотнянках, і дивились на блискучий посудю стіл, за яким засідали пани і собаки.

— За яким ділом прийшли?

Рудий Панас кліпнув оком на сивого Марка, а той штовхнув ліктем Івана. Іван же думав, що найкраще скаже кум Бондаришин, і всі у згоді заморгали на нього. Бондаришин не смів вийти з тісної купи і звідти вклонився ласкавому пану.

— Прийшли до пана погомоніти за землю.

— Я дуже радий. За яку землю?

Бондаришин замовк і озирнувся на кума. Тоді Іван поміг.

— За панську, прошу ласкавого пана...

— Що тепер, значить, такі часи настали... — додав Марко...

— Та й пан самі нам казали... — не втерпів Панас.

А Бондаришин вже закінчив:

— От громада і присудила... Будемо одбірати землю од пана...

— Що?

Аркадій Петрович несподівано крикнув.

Він встав з-за столу і наблизився до них з серветкою у руці.

Але люди були такі спокійні, наче прийшли порадитись тільки у звичайних хазяйських справах.

Сивий Марко теж уклонився низенько і зашамкав покірно:

— Ми не хочемо кривдити пана... щоб усе мирно, по-божому було...

— Цитьте, нехай говорить кум Бондаришин, — одвів діда рукою рудий Панас.

Тепер вже ціла родина — Софія Петровна, Антоша і Ліда покидали свої місця і встали за плечима хазяїна дому.

Лиш сліпий Жан лишився сидіти, світячи більмами на собак, що лизали тарілки.

А Бондаришин провадив так само покірно і наче байдужно:

— Борони Боже... лишимо й панові трохи земельки... на яку грядку, на цибулю, значить, чи що, щоб закришка була... та на крокет...

Ах, ах! — зробилось млосно Софії Петровні, і поки Ліда подавала їй воду, Антоша заклав руки в офіцерські штани і процідив крізь зуби:

— Вот негодяи!..

— Ми вже так через те, що пан були добрі до нас, спасибі ласкавому пану, — кланявся Бондаришин.

— А як же... Гріх що казати... всі люди пана «татком» взивають... — гуділи за ним...

— Ну, добре — стримав образу Аркадій Петрович. — Не одрікаюсь од своїх слів... Коли так присудила громада...

В його голосі чувся вже лід.

— Аркадій! Що ти говориш!.. Як смієте ви!.. — хвилювалась Софія Петровна.

Антоша поривався щось говорити, і сині жили наляпались в нього на білому лобі.

Так отак, пане... за два дні маємо свято, тоді громада й поділить землю. А тим часом нехай пан собі поміркують, де їм лишити на грядки... чи коло дому, чи в полі.

— Звісно, що коло дому... ловкий погній... і наручно буде... — вирвався з радістю рудий Панас.

— За два дні вже пан самі обміркують... Ми не хочемо зразу... бо ви в нас добрі, спасибі ласковому пану і вашій пані. Вони нас ніколи не забували...

— А вже-ж... чи порошку там, чи мазі якої... звісно, наші пани... Оставайтесь здорові...

І поки виходили люди, усі стояли, немов заляті, тільки Аркадій Петрович теребив в руці серветку.

Але Софія Петровна отямилась скоро.

— Аркадій! Ти збожеволів! Ти не смієш оддавати землі. Ти маєш діти!...

— Это нельзя оставить! Тут нужны меры... — горячився Антоша і так штовхнув Нептуна, що собака заскавучала під ногами у нього.

Тільки Ліда все ще прихильно витягала до батька свою відкриту шию і розтягала в усмішку, правда бліду, широкий рот.

— Ах, дайте ви мені спокій, — роздратовано скрикнув Аркадій Петрович. — Зрозумійте нарешті, що я інакше не можу...

Зібгав серветку, кинув на стіл і вибіг з хати.

Серед гвалту і метушні, що знялись потім, Жан пробасив раптом:

— Ну, миноносець, розводи пару. Пора нам рушати в далеку плавбу...

— Єсть!—стрепенувсь миноносець.

Але плавба не вийшла.

Усі рішили, що зараз треба порадитись вкупі і запросили Жана.

А щоб прислуга не чула, взяли його під руки і вийшли з ідальні разом зо всіма псами.

Тільки Мишка десь зezла.

Мишка знайшла хазяїна свого аж в кабінеті. Стояв під скляними дверима, що вели на терасу і стежив, як з докучним дзичанням билась об шибку муха. Мишка ткнулася носом об його чобіт, але він її не помітив. Тоді вона заскакала на двері, щоб дістать муху, але не зловила, утомилась і лягла у кутку на подушку.

Крізь шибку виднілись білі кольони тераси, а за ними квітник. На клумбах

горіли маки, а рані левкої тільки що розпускались. Аркадій Петрович що дня дививсь на квітник, але тільки сьогодні він його зацікавив. Одхилив двері і підставив лисину сонцю. Потім важко зійшов по сходах і присів над квітками.

Але вони вже перестали його займати. Чув щось важке у собі і не хотів признатись, що то образа. Натурально, вони мають право на землю, він завжди тримався такої думки і завжди її висловляв, але щоб у нього... От тобі й добрі «сусідські» стосунки! Згадав всі поради свої і поміч, кумовання і сільські весілля, на яких він грав ролю весільного батька. В того самого Бондаришина він, здається, хрестив... А тепер все се забулось!

— Грядка цибулі і на крокет... Ха-ха!..

Сонце напекло йому лисину. Воно непереможно і безупинно лилось на квітник і на поля, що кудись бігли з горбка на горбок, аж до крайнеба.

Вернувся до дому, надів картуз і замість того, щоб лягти на кушетку, як звик по обіді, подався на подвір'я. Широкий двір зеленів муріжком. Хурман порався з фаєтоном, а Савка крутивсь біля нього. Певно вже обмовляють новини! Аркадій Петрович хотів звеліти осідлати коня, але не зваживсь якось, наче опинився на чужому хазяйстві. Мовчки перейшов він повз них у браму і

опинився на полі. Жито вже красувалось. Жовті палічки цвіту тихо гойдались на волосинках вздовж колосків і непомітний пилок золотився на сонці. Дитячі очі волошки виглядали із гущини. Мишка раптом зашелестіла в житі і побігла стежкою наперед. Ниви то поволі котились в долину, то підіймались на похилі горби, наче земля в солодкій млости вигинала хребет, а Аркадій Петрович, оддавшись на волю зеленим хвилям, старався нічого не думати і тільки вдивлявся в таємничу глибіню густих зарослів жита, тільки чув під ногами ніжну мягкість межі. Правда, од поля вставали якісь голоси, щось промовляли, але він того слухати не хотів. Хотів спокою і самоти. Але чим далі заглиблювався він в поле, тим виразніше підіймався од землі голос, мягкий, зрадливий і сперечався. І тут він вперше почув всім тілом, що се обзивалась до нього його земля, що він з нею так зрісся, як з жінкою, з сином, з дочкою. Що тут, де він ступає, ходили ноги батька і діда, і над полями лунав їх голос, голос цілого роду Малин. Що все, чим він пишається й цінить у собі, його розум, смак і культура, навіть його ідеї—все згодували, усе зростили отсі лани.

Але Аркадій Петрович вже сміявся над собою: — Ха-ха!... Заговорила дворянська кров...

Зусиллям волі він змахнув усі думки і далі брів.

Зліва, при мокрій долинці, кінчались жита і починалась лука. Тут паслись корови й лошата. Пастушок Федько, вгляdivши пана, зняв рваний картуз так стояв босий, з торбинками через плече.

— Надінь картуз! — гукнув Аркадій Петрович.

Пастух не дочув і біг до нього.

— Картуз... куртуз надінь!

Корови розбрилися по луці гладкі, сочисті, як і трава. Лошата підняли голови до хазяїна свого й чекали, напруживши жили на міцних шиях, готові плигнути і помчатись по луці на тоненьких тугих ногах.

Підійшов до любимого Васьки і почав чухати шию, а Васька поклав на плече йому морду, мрійно зм'ягчивши вираз полохливих очей. І так вони довго стояли в якійсь зв'язчій приязні, і обом було приємно — одному чухать, а другому чуханим бути.

— І се заберуть... — гірко подумав Аркадій Петрович, рушаючи далі.

Він йшов по свіжій траві, вохкий од мочара, а сонце запалило зеленим вогнем кінський щавель і стовбури будяків.

Щось було сьогодні принаadne, особливе в його землі, мов на обличчю небіжки, з якою жив ціле життя, а тепер мусить прощатись на віки. Якись квітки і зела, невидані перше, тиха ласкавість контурів, запахи трав і землі, теплі, рідні простори.

Високі верби шуміли над ровом, і небо між ними синіло, наче емаль. Перескочив окіп, скупавшись у материнці і полинях, і знов опинився на стежці. По однім боці хвилювалося жито, по другім жовтіла глинява круча, з чубком червоних маків. Як гарно! Йому здавалось, що він тут вперше. Чи не чуже часом? Ні, він йшов по своєму. Дивно, як він мало знає маєток. Мухи брєніли в квітках. Мишка порпалась в глині і нюхала ямку. Стежка лагідно здіймалася в гору і пропадала місцями в густих лопухах. Тепер поле все ширше розкривало свої рамена, все далі розстеляло свою одєжу, і коли він зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви, зелена пляма низької луки, далека смужечка лісу. І тут, стоячи в осередку своєї землі, він більше почув, ніж подумав, що нікому її не оддасть.

— Буду стріляти, коли прийдуть...

Се так несподівано вирвалось в голос, що він не повірив і озирнувся.

Хіба се він?

Але навколо тільки ниви котились з горбка на горбок.

Йому зробилося стидно. Фу, яке свинство!.. Скинув картуз і витер піт з лоба. Невже він дійшов би до того? Очевидячкі — ні. Хіба він може пійти проти себе, проти усього, у що він вірив, з чим не таївся ні перед ким. Таких, як він, горстка і що вони

значать у великім процесі життя? Кілька засохлих листочків на зеленому святі весни. Натурально, з грядки цибулі вижить не можна, доведеться на старість служити. Дві маленькі кімнатки на передмістю. Стара сама готує їсти. Він ходить з кошичком на базар. Став самовар, Аркадій!.. Справді, чи він вмів би наставити? Треба навчитись. Антоша та Ліда зароблять на хліб, вони молоді.

А тобі, Мишко, доведеться забути про креми та смачні кісточки...

Дурна Мишка наче зраділа такій перспективі. Скакала йому на ногу і умастила землею штани. Але що там штани! Йому навіть приємно було уявляти себе убогим, забутим, стертим великим процесом. Він мученик і добровільно несе свій хрест... Чув, що його тіло приємно парує, дихання чисте і легке, а жаль до себе збуджує апетит. Такий молодий апетит і здоровий, що просто чудо! Чи догадаються тільки насмажити на вечерю молодих печеричок, так, як він любить: ціленькі облити сметаною добре і оживити зеленим пером цибульки... Треба було сказати Мотрі... Чорт побори! Завжди історії всякі збурюють йому кров, змушують грати... Але, властиво, чи було що навіть? Якись похвалки фантастичні, дурні погрози. Вони розвіються зараз, коли побалакають з селом. Все буде, як було, досі,

тихо і мирно, бо щоб у нього хто зваживсь одібрати землю... У нього? Ха-ха!..

— Мишко, avanti!..

Однак вдома і не думали подавати вечерю.

Софія Петрівна чекала на нього на ганку і не встиг він навіть скинути картуз, як вона напустилась на нього.

— Аркадій, ти маєш діти!

Під очима в неї чорніли круги.

— Ну, маю, серце.

— Тут не до жартів. Ти повинен до губернатора їхати...

Аркадій Петрович знизав плечима і одвернувся.

— Треба прохати, щоб він зараз прислав козаків.

— Вибачай, Соню, ти говориш дурниці.

— А щож, чекати, щоб мужики землю забрали?

— Ну, й заберуть. Земля до них належить.

— Ти помішався на ліберальних ідеях. Коли ти вже затявся, я їх сама покличу.

— Я не терплю козаків в себе.

— Без них не обійдешся.

— А я зроблю скандал... Я не знаю, що зроблю... Піду в тюрму... на Сибір піду...

— Аркадій, голубчик...

— ... на каторгу піду, а не попусти...

— Зрозумій же, Аркадій...

Але він не хотів розуміти. Розшумівся, як самовар, що ось-ось має збігати. Кричав,

весь червоний і мокрий, тупав ногами і так махав руками, наче перед ним була не жінка, а навісні козаки.

Так з розмови нічого й не вийшло, тільки вечерю йому зопсували. Тим більше, що забули засмажити печерички.

— А де ж Антоша?

Його при вечері не було.

І з того, як змішалась Софія Петровна, пояснюючи щось нісенітне, як затиснула Ліда уста, він догадався, що од нього криють.

Але нічого не одповів.

Другого дня Аркадій Петрович прокинувся в поганім настрою. Вже в тому, як Савка вніс воду і з грюком поставив на умивальник, а виходячи ляснув дверима, він почув неповагу до себе.

— «Знає, шельма, що мужиқи завтра одберуть землю, а з голодранцем нічого церемонії гнути»...

З'їв без апетиту сніданок і пішов по хазяйству. Обійшов сад, шпихліри, тепер замкнені, під якими підкасана Мотря годувала гусей, порожні у день хліви, звідки з глибоких чорних отворів йшов їдкий запах.

Хурман на подвір'ю мив фаєтон.

Потому заглянув до стані. Там тупали коні та жували обрік, а при дверях лежала велика купа старого гною. Біля неї, поклавшись голоблями на траву, дрімала мокра бочка з водою.

— Ферапонте, зараз мені перекидати гній по за станю! Наметав купи перед дверима, як на парад...

Хурман розігнув спину й стояв, тримаючи віхоть в червоних руках.

— Слухаю пана.

— «Властиво — се ні до чого», — подумав Аркадій Петрович. — «але — сказав».

Повз двірську браму чвалав Бондаришин і, побачавши пана, вклонився.

— «Ач, привітався, ледве підняв бриля», — скипів Аркадій Петрович. — «Що я їм тепер! Я вже їм непотрібний... Хам!» кинув крізь зуби, дивлячись Бондаришину вслід.

Спустившись з ганку, вирушав у щоденну плавбу сліпий адмірал під руку з своїм «миноносцем». Вони пройшли повз нього, непомітивши навіть.

— «І той виступає сьогодні инакше» — подумав Аркадій Петрович про миноносця.

— «Радіє, бестія, певно, що більше не буде панів»...

Аркадій Петрович подався у поле, якимсь так, без мети. Набігла хмара. — «А сіно возять!» — згадав з тривогою він. Великі краплі впали вже на картуз, на руки і на лице. Жито запахло. Думав, що треба вертатись і не вертався. І раптом теплі небесні води густо злетіли на ниви в тінях сизої хмари, але сонце зараз десь близько засвітило веселку, і дощ перестав. Важкі краплини

загадайлися на колоссях, легенька пара знялася над нивами, Аркадій Петрович теж почав парувати. Але він не зрадив: йому більше вже хотілося хмар і дощу, ніж сонця. Чорт бери сіно, нехай пропадає!..

Так само без думки — для чого, вернувся знов на подвір'я. Хурман все ще порався з фаетоном. Купа гною все ще тулилась до стані, тепер чорна і паруюча після дощу.

Аркадій Петрович аж затрусився од люті.

— Ферапонте! що я казав?.. Десять раз повторяти? Марш мені зараз до гною!

Він навіть підняв ціпок і, трясучи ним, тицяв в напрямку стані, поки здивований хурман ліниво брався за вила.

— «Се він навмисне»... — думав Аркадій Петрович. — «Що буде завтра — побачимо ще, а сьогодні я ще господар».

В кабінеті він заспокоївся трохи. Скинув з себе верхню одягу і в сорочці ліг на кушетку.

— «Дурниці. Чи варто так хвилюватись? Хіба не однаково, де лежатиме гній?».

Йому трохи соромно стало за Ферапонта.

Мовчки полежав, заплющивши очі.

— А тепер що?

Одкрив очі і подивився на стелю.

Одповіді не було.

В венеціянське вікно лилося сонце широким потоком, в сизій муті його крутилися

пилинки, в їдальні греміла посуда. Накривали до столу. Аркадій Петрович прислухавсь мимоволі, як стукали там чийсь каблуки, пересувались стілі, тонко дзвеніла склянка. Все було, як завжди, життя йшло буденним, звичайним темпом і чудно думати було, що станеться якась переміна. Однак вона мусіла статись. Се вливало двоїстись у його настрої. Знову збірив всякі тривожні дрібниці — нахабний вираз у Савки, Ферапонтову впертість, неухагу до нього стрічних селян, і йому хотілось, щоб невідоме «завтра» прийшло нарешті й поставило гру, гостру й небезпечну. Як він буде завтра триматись? Буде стріляти і боронитись, чи спокійно оддасть мужикам землю? Не знав. І в тому, що він досі сього не знав, помімо всяких теорій, таїлась цікавість неминучого завтра.

Вийняв годинник і подивився.

— За десять дванадцята буде, — сказав наголос, — «Значить, — подумав, — лишилось менше доби».

Завтра... Уявив собі раптом завтрашній ранок... Насуне з галасом на подвір'я ціла громада, верещатиме тонко жінота, здіймаючи сварку за землю... діти почнуть заглядати у вікна та лазить по ганку, моз на своєму...

Ще раз вийняв годинник.

Минуло чотири хвилини.

Ху-ху!..

Піднявся з кушетки на розбитих, старечих ногах і підійшов до вікна.

Далеко, аж до самого небосхилу, хвилювали ниви на вітрі, байдужі до того, хто володітиме ними, зроду звиклі до мужичих лиш рук.

За обідом Антоші не було.

І знов кабінет. Знов озивалась «дворянська кров», говорив розум, промовляло сумління, по своєму кожне, а під всім тим тліла гостра цікавість, що буде і як воно буде. Заснував хату димом сігари, замережив поміст петлями кроків, наситив повітря думками, а все-ж завтрашній день твердів у ньому, як куля, яку, не розрізавши тіла, не можна дістати.

Через подвір'я промчався Антоша покритий пилом, на мокрім коні, і чутно було, як пройшов просто у хату Софії Петровни, а в столовій тим часом лагодять їсти для нього.

— «Вже не багато лишилось... ніч і кілька годин», — позирав на годинник Арадій Петрович

Тіни росли. Сонце збиралося сідати за станю. Пастух пригнав з поля худобу. Корови поважно несли в обори своє голе рожеве вимя та круті роги. Лошата стрибали на зеленім дворі.

— «Невже завтра і се не моїм стане?» — з сумом подумав Аркадій Петрович і раптом почув, що Ліда говорить:

— Ти не трівожся, тату, але...

— Що таке? — обернувся він швидко до дочки.

Вона стояла у дверях з блідим обличчям Мадони і скорботно розтягала уста.

— Не треба трівожитись дуже... прийшли козаки...

— Як... козаки?

— Губернатор прислав... Стоять на дорозі...

Аркадій Петрович аж одхитнувся. Кров раптом залляла йому обличчя, навіть лисину запалила, а серед того пожару білили жовтаві вуси і сердито плавали очі, сиві, злинялі, як два замерзлі озерця.

— Що ж се таке? Я не просив... А розумію, се проти мене змова... Чорт... я не попущу... Покликать Антошу.

Він навіть руку підняв, суху, панську і білу руку, якою наче збірився побити Антошу.

— Я думаю, що... — розгубилась налякана Ліда.

Вона щось хотіла казати, щоб заспокоїти батька, але він бігав, як роздратований півень, що б'є себе крильми і витяга шию перед завзятим боєм.

— Подать Антошу!

Запорошений й впрілий, на розбитих сідлом ногах, став в дверях Антоша. Заним ховалась стрівожена мати.

— Ти навів козаків?

— Я, чи не я, се, тату, не важно, — засюсюкав Антоша, розкарячивши ноги в офіцерських штанах.

— Ага! Не важно... Ну, добре. Так я ж вам покажу... Я прожену їх швидко... Пустіть! — кричав він на всіх, хоч його ніхто не тримав, бігав по хаті, наче зовсім утратив розум.

— Аркадій... заспокойся, Аркадій... — благала Софія Петровна, розставляючи руки у дверях. — Ти-ж бачиш: ніч, люди йшли стільки, стомились, голодні, мужики їх не приймають в село... як же так можна...

— А! що мені люди... хороші люди!... У мене — і козаки... Пустіть мене зараз...

— Але-ж, тату, мені здається, що... — вмішалася Ліда.

— Прогнати не трудно, — перебив Ліду Антоша, — тільки що вийде з сього... Паші в селі тепер не дістанеш, та й мужики добровільно не дадуть... хіба грабувати будуть... Коли ти сього хочеш, то проганяй...

— Ах, бідні коні, — зітхнула Ліда, — що-ж вони винні.

— Що ти сказала? — спинився проти неї Аркадій Петрович, піднявши брови.

— Я кажу, тату, що коні не винні...

— Їх би можна поставить на ніч під намет коло стайні, — обізвався Антоша.

— І дати оброку... не збідніли-б од того... — додала Софія Петровна.

— Залишіть, прошу, свої ради при собі!. Мені їх не треба... — носився по хаті Аркадій Петрович, хапаючи голову в руки. — Я і сам знаю, що коні не винні, — спинився він коло дочки. — Се ти правду сказала. Коні тут ні при чім... ну, і що-ж з того?

Але він був вже непевний, вже наче зів'яв. Кров одступила на місце, вуси зіллялись з лицем, очі втратили твердість холодного льоду, там вже світилось щось покірне і винувате, коли підняв їх на сина:

Завагався хвилину і несподівано запитав.

— А стане-ж у нас оброку?

— Я розстараюсь вже... І сіно маємо свіже.

Не чекаючи далі, Антоша зник в сінях.

— Навести козаків!.. — знизав плечима Аркадій Петрович, знов заходивши по хаті.

— Я... й козаки!. Хто-б сьому повірив?..

В його рухах вже не було таких гострих, як перше, ліній.

Гнів зірвався, мов морська хвиля, що встала зразу в зеленій люті, а далі слизнула і з легким шипінням поповзла піною по пісочку.

Крізь одчинені двері доносилося ржання голодних коней, що вступали у двір, і бряжчало оружжя на козаках.

«Страшний день» починався зовсім не страшно. Під вікнами бились і цвірінькали горобці, сонце встало таке веселе, що сміялись вікна, стіни і навіть постіль, де спав

Аркадій Петрович. Ще не одягшись, він підбіг до вікна. Тепле повітря мягко штовхнуло його у груди, а очі зразу спочили на довгим ряді кінських блискучих задів. Кремезні козаки, в одних кольорових сорочках, чистили коней, і сонце грало на їх голих по лікоть руках, на засмалених шиях, на розлитій навколо воді.

Він дивився на сонце, на свої ниви, на масу ніг кінських й козацьких, що однаково сильно тупали в землю, вбірав у себе гамір пташок, фіркання коней, грубі лайки войовників, і раптом почув, що він голоден.

— Савка! — гукнув він на цілу хату, — принеси каву!.. — і шуснув назад у постіль, щоб ще хоч трохи поніжить старече тіло.

А коли Савка приніс, він любовно поглянув на пахучий напій, понюхав теплий ще хліб і вилаяв Савку, що кожушок на сметанці занадто тонкий.

Мишка солодко спала, звернувшись клубочком в ногах на постелі.

- 115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, П.
- 121—123. Кобилянська О., Земля І, повість.
- 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
- 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
- 130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
- 135—139. Кониський Ол., У гостей добре, дома ліпше, повість.
- 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
- 143—144. Федькович Ю., Оповідання.
145. Грицюк Лесь, Весняні вечери, новелі.
146. Леся Українка, Оргія, драматична поема.
147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
- 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
- 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
- 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
- 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
158. Шніцлер, Артур, Ляйтнант Густль, новеля.
- 159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропащі, повість.
161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
163. Кобилянська Ольга, Природа, новеля.
- 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
- 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
- 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
- 172—173. Мирний Панас, Лихі люди, повість.
- 174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
- 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
- 180—182. Коцюбинський М., Fata morgana.
- 183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
- 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
- 188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
190. Коцюбинський М., Лялечка, Посидимок (оповідання).
- 191—192. Коцюбинський М., На віру й на щирі оповідання.
193. Коцюбинський М., П'ятизлотник, Помстився. Хо.
194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
- 195—196. Коцюбинський М., Пе-конт'юр, Посол від чорного паря, Відьма (оповідання).
197. Коцюбинський М., По-людському і пінов'яз, оповід.
198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.
- 199—201. Франс Ан., Злочинство Боннара.
- 202—203. Ромен Роллян, Дантон, револ. драма.
- 204—205. Дорошенко Дм., Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).
- 206—207. Єфремов С., Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. письм. VII).
208. Мирний П., Серед степів, оповідання.
209. Мирний П., Лихо давнє й сьогочасне, повість.
- 210—211. Мирний П., Як ведеться — так і живеться.
212. Васильченко С., Талант, повість.
213. Коцюбинський М., Коні не Винні.
- 214—215. Карпенко-Карий, Сава Чалий, трагедія.
- 216—219. Єфремов С., Левицький-Нечуй (Літ. хар. укр. п. VIII).
- 220—221. Леся Українка, Лісова пісня, драма.
- 222—223. Леся Українка, Кассандра, драма.
- 224—225. Леся Українка, Камінний Господарь, драма.
226. Леся Українка, Адвокат Мартіян, драма.

